

Simno bažnyčia ir jos kunigai Lietuvos istorijoje

2020 metų rugpjūčio 23 dieną buvo švenčiamas vienos seniausių ir iškiliausių Sūduvos bažnyčių – Simno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo Bažnyčios 500 metų jubiliejus. Šioje šventovėje pasitikome garbaus simniškio profesoriaus Arvydo Šeškevičiaus ypatingą dovaną Simnui ir visai Lietuvai – išsamią monografiją, skirtą šiai bažnyčiai ir jos istorijai kūrusiems žmonėms.

Susirinkome išskirtiniame savo išorine architektūra ir viduje išlikusiomis sakralinėmis vertybėmis pastate, kuris mena daugybę istorinių įvykių, karų, gaisrų, nelaimių ir iškilių, dvasingų švenčių. Per penkis šimtmečius čia susikaupė ypatinga dvasinė aura. Sunku protu aprėpti ir įsivaizduoti kiek žmonių čia apsilankė, kiek karštų maldų, kiek gražių giesmių ir nuolankių maldavimų bei pagalbos prašymų Dievui, kiek išmintingų pamokslų įvairiomis kalbomis buvo išsakyta?

Mažai žinojome kaip Simno bažnyčia keitėsi per tuos penkis amžius. Juk kadais yra buvusi šiaudų kūliais ar mediniais gontais dengtu stogu, karų metu apšaudyta, vietomis apgriuvusi, netekusi varpų ir brangių sakralinių regalijų, apvogta ir svetimų užkariautojų niekinta. Matome kokia didinga Simno bažnyčia šiandien. Tačiau gražiame sveikinime prof. A. Šeškevičiaus knygai „Simno bažnyčiai 500 metų“ Vilkaviškio vyskupas Rimantas Norvila pabrėžia: „*Vis dėlto, nepaisant šių išskirtinių savybių, visų pirma ji yra Dievo namai, maldos namai, vieta, kur nuo amžių švenčiama Eucharistija, skelbiamas Dievo žodis. Kaip dvasinės paskirties pastatas, ji yra ir daugelio kartų šio krašto žmonių gyvo tikėjimo liudytoja, jų amžinojo gyvenimo vilties atspindys*“¹.

Iš tiesų, Simno bažnyčios reikšmės vertinimui Sūduvos krašto ir Lietuvos istorijai nepakanka vien žavėtis statinių architektūra ir kitu vertingu materialiniu paveldu. Turime disponuoti žiniomis apie čia tarnavusių kunigų, vikarų ir bažnyčios pagalbininkų veiklą, įvertinti kilnius jų darbus, skirtus ne tik tarnystei Viešpačiui, bet ir atminti vykdytą aktyvią visuomeninę, švietėjišką, patriotinę ar pagalbos artimiems misiją. Knygoje teikiami gausūs faktai apie Simno kunigų ir vikarų bei jiems padėjusių parapijiečių altruistinę tarnystę, apie jų drąsą priešintis svetimųjų priespaudai. Stebimės nepalaužiamu ryžtu, nepaisant gresiančių kalinimų ar tremčių bei provokacijų, skleisti tikėjimo, dvasingumo ir meilės tiesas, padėti išsivadavimo iš Rusijos carinės priespaudos siekiantiems sukilėliams, gelbėti nuo nacių persekiojimo žydus, amžiais ginti lietuvių kalbą, puoselėti lietuvybę ir gražias tautines tradicijas ir kt. Leidinys leis geriau suprasti kokį svarbų indelį per šimtmečius Simnui ir Lietuvai davė čia tarnavę šios bažnyčios kunigai ir tarnautojai.

Koks kitados nepaprastai pagarbus ir atsakingas požiūris į Bažnyčią buvo ir kokiomis moralinėmis vertybėmis vadovavosi iškilūs valdžios ir visuomenės atstovai Lietuvoje galime įsitikinti iš 1520 metais rašyto ir knygoje teikiamo Simno bažnyčios įsteigimo ir dovanojimo lotynų kalba rašyto akto, išversto į lietuvių kalbą: „*Dėl to aš, kilnūs Jonas, s. Jono, Zaberezinskis, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio maršalas, Naugarduko vaivada, Merkinės ir Daugų nuomininkas, drauge su mūsų sūnumi pareiškiame visiems, kam reikia, esamiems ir būsimiems, kas turėtų šiuos dalykus žinoti, kad **persiėmę ypatingu dievotumu ir pažadinti Dievo įkvėpimo**, lygiai taip kaip mūsų pirmtakų ir įpėdinių sielai išganyti, **pastatėme, aprūpinome, nutarėme ir pasiryžome pašvęsti mūsų Simno dvaruose bažnyčią..., kurios dvasiškių išlaikymui iš žemiškųjų turtų, kuriais mus aukščiausiojo suteikta dosni palaima po daugelio kartų gausiai apdovanojo, **sekančiomis pajamomis aprūpiname**...***“².

¹ Šeškevičius, Arvydas. Simno bažnyčiai 500 metų. – Kaunas, 2020, p. 8.

² Ten pat, p. 20.

Po šimto metų 1619-siais surašyto Metelių bažnyčios aprūpinimo akto nuoraše skelbiama: „*Dėl to tai kilnis Povilas Sapiega, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščio arklininkas ir tu dvarų, Simno ir Metelių nuolatinis tenorius [aut. past.: valdytojas], savo dievotumu ir uolumu didinti Dievo garbei ir tikinčiųjų išganymui, pritiriamas gerbiamojo Kristuje tėvo Eustachijaus Valevičiaus, kaip Vilniaus vyskupo valdytojo, pasiryžo steigti kitą parapijinę bažnyčią Metelių miestelyje, naują pastatyti, aprūpinti...*“³ Tai liudija, kokios nuostatos Lietuvą valdant saviesiems gyvavo šimtmečius. Kitas pavyzdys jau iš 1755 metų, kai kūrėsi Krosnos parapija: „*Alytaus klebonas Viktorinas Aleksandras Hrynevičius (Grinevičius) ir Krosnos dvaro valdytojas Tadas Eidzetavičius su Simno klebonu J. R. D. Girdausku sudarė sutartį, kad Simno klebonas Krosnoje nuolatos laikys kunigą, kurį materialiai aprūpins iš Žuvintų raktų gyventojų aukų, taip pat šiems gyventojams teiks dvasinius patarnavimus*“⁴.

Pažymėtina, kad 1520 metų Simno bažnyčios steigimo akte išdėstytos Simno bažnyčios aprūpinimo teisinės nuostatos išliko labai svarbios kunigams ginant teismuose fundatoriaus privilegijoje nurodytas turtines teises. Ne vien teisiniai aktai, tačiau tiek pat, o gal dar daugiau, bažnyčios išlikimui ypatingai svarbios buvo kunigų išugdytos Simne ir jo apylinkėse gyventojų moralinės vertybės ir tikėjimo tiesomis pagrįsta pareiga ir noras padėti bažnyčiai. Šimtmečiais iš kartos į kartą perduodamo dvasingumo vedini daugybė Simno krašto geradarių prisidėjo ar padėjo atstatant ir pertvarkant karų, gaisrų ar piktadarių nuniokotą bažnyčią, atkuriant senas ar nuperkant naujas relikvijas ir rekvizitą. Tai parapijiečiams buvo kartu ir dvasinis pasitenkinimas padėti ir prisidėti saugant Dievo namus.

Tačiau jokių teisinių ar moralės nuostatų visiškai nepaisė visos okupacinės valdžios, nusavindamos ar naikindamos bažnyčios turtą ir relikvijas, primesdamos bažnyčios veiklai ir kunigams griežtus ribojimus, reikalavimus ir kontrolę. 1812 metais Napoleono kariai Simno bažnyčioje organizavo karo ligoninę. „*Joje apsigyvenę šeimininkavo, ką norėjo, tą darė. Pagrobė 16 vargonų dūdų, sukapojo suolus laužams kurti, pavogė šešis liktorius, išdaužė langus, svarbiausia – surado ir pasisavino bažnyčios kasą*“. Netrukus, persekiodami bėgančius namo prancūzus, bažnyčios turtą jau grobstė rusai⁵. 1864 m. kovo 12 d. carinė valdžia Lenkijoje ir Suvalkų krašte atėmė be jokio atlyginimo dalį bažnyčioms priklausiusios žemės ir išdalijo bežemiams⁶. Per Pirmąjį pasaulinį karą buvo nusavinti ir išvežti į Rusiją Simno bažnyčios varpai. Gerai, kad sovietmečiu istorinė bažnyčia bent nebuvo paversta koku sandėliu, o Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, atgimė ne tik parapijiečių, bet ir valdžios rūpestis – po restauracijos darbų palaipsniui grįžta bažnyčios pastato ir jos vidaus paveldo vertybių didybė.

Po 1830 metais vykusių sukilimų prieš okupacinę prispaudą bangos ypatingas priemonės griežtai kontroliuojant ir reglamentuojant Katalikų bažnyčios veiklą vykdė carinė Rusijos valdžia. Buvo nurodoma, ką reikia ir galima sakyti per pamokslus, reikalaujama padėti valdžiai išaiškinti sukilėlių rėmėjus, ribojamas kunigų judėjimas, taikomos didelės piniginės baudos nepaklusniems kunigams ir kt. „*1846 m. komisija (raštas Nr. 758) pareikalavo, kad kunigai, sužinoję apie politinius veiksmus, nedelsdami praneštų policijai*“⁷. Prof. A. Šeškevičius knygoje aprašo ypatingai drąsią Simno klebono Ambraziejaus Glovackio veiklą, rėmusio 1863 metų sukilėlius ir jo slapstymosi nuo carinių žandarų istoriją⁸. Menami ir kitų Simno parapijos kunigų išmanūs būdai, gelbstint nuo valdžios persekiojimų besislapančius sukilėlius.

³ Šeškevičius, Arvydas. Simno bažnyčiai 500 metų. – Kaunas, 2020, p. 24.

⁴ Ten pat, p. 26.

⁵ Ten pat, p. 44.

⁶ Ten pat, p. 49.

⁷ Ten pat, p. 46.

⁸ Šeškevičius, Arvydas. Simno bažnyčiai 500 metų. – Kaunas, 2020, p. 48.

Carinė valdžia ne tik draudė ir religinių brolių ir organizacijų steigimą ir veiklą, katalikiškos religinės simbolikos platinimą, bet ir atkakliai siekė surusinti Lietuvą, nurodydama visus bažnytinius ir teisinius dokumentus rašyti tik rusiškai. Tam buvo priešinamasi. Kunigų palaikymą turėjo knygnešiai, daraktoriai ir mokytojai mokę vaikus lietuvių kalbos ir tikybos tiesų. Buvo rūpinamasi užsienyje leisti maldaknyges ir katalikiškus leidinukus lietuvių kalba ir kt.

Kitas didelis ir sudėtingas Simno kunigų rūpestis – prirėkė daugelio dešimtmečių, kol nunyko buvusi aktyvi Lietuvos lenkinimo politika, ypatingai gabi besiribojančiuose su kaimynine šalimi regionuose. Tokiuose miesteliuose, kaip Simnas, kur ženkliai dalis gyventojų buvo arba save laikė lenkais, kunigams buvo nepaprastai sudėtinga spręsti paraprijiečių susipriešinimo tautiniu pagrindu problemą, ryškiai pasireiškusią ne tik kasdieniniame gyvenime, bet ir bažnytinių renginių ir net pamaldų metu.

Simne rezidavo ir gana skaitlinga žydų bendruomenė. Pažymėtina Simno kunigų veikla padedant išgyventi arba ir gelbstint juos nuo nacių vykdyto genocido. Pasaulio teisuoliu pripažintas apie 200 žmonių gyvybių išgelbėjęs Simne dirbęs kunigas Bronislovas Paukštys, žydų gelbėtojų sąrašė rasime buvusį politinį kalinį vieną pačių aktyviausių krašto kunigų – Simno kleboną Vincą Šeškevičių, mirusį tremtyje⁹.

Tačiau vienu pačių pavojingiausių per visus Simno bažnyčios šimtmečius jos kunigams ir tarnautojams buvo sovietmečio represijų laikotarpis, ypač partizaninio pasipriešinimo metais. Štai buvęs Simno bažnyčios kunigas Antanas Zakaryza (1907–1974) už bendradarbiavimą su partizanais ir antisovietinę veiklą nuteisiamas kalėti 25 metams, už pagalbą rezistencinei veiklai ir lietuviybės sklaidą nuteisti Simne dirbę kunigai Saliamonas Samuolis (1915–1987) – 10 metų, Kazimieras Krušnauskas (1904–1981) – 10 metų, Vincas Šeškevičius (1876–1950) – 10 metų, Bronislovas Paukštys (1897–1966) – 10 metų ir tai toli gražu nepilnas nuteistųjų kunigų sąrašas¹⁰.

Pasibaigus ginkluotam pasipriešinimui, sovietų valdžia pastangas nukreipė palaužti Lietuvos Bažnyčia, ją ir kunigus diskredituojant, naudojant rafinuotus psichologinio poveikio ir nuolatinio sekimo priemones, verbuojant informatorius ir kt. Nuolatinė KGB ir vietinių sovietinių valdininkų priežiūra nepakančioje ateistinėje aplinkoje, nebuvimas galimybės plačiau viešai skleisti tikėjimo tiesas, atvirai pasireiškianti tikinčiųjų diskriminacija, lankančių bažnyčių žmonių registravimas, privaloma ateizmo sklaida mokyklose ir kitos propagandinės priemonės. Tikslas buvo pakirsti pasitikėjimą katalikiškais vertybėmis ir kunigais. Ne tik atviri gąsdinimai, bet ir verbavimas tarnauti saugumo struktūrose – tokia buvo niūri tikrovė, kurioje kunigams ir jų pagalbininkams reikėjo ne tik išgyventi, bet ir sumaniai rūpintis, kad tikėjimas nebūtų pamirštas.

Štai tokiomis sąlygomis Simno bažnyčia tampa pirminiu lopšiu unikalus reiškinių, turėjusio ypatingo poveikio tikinčiųjų padaršinimui ir tiesos apie okupacinės valdžios sklaidai ne tik šalies viduje, bet ir plačiai užsienyje. Rašomosiomis mašinėlėmis rašytoje ir primityviomis priemonėmis daugintoje „LKB Kronikos“ medžiagoje buvo atskleidžiami ne tik atviro bažnyčios ir tikinčiųjų žmonių diskriminavimo, bet ir daugybiniai kitų žmogaus teisių pažeidimų sovietinėje visuomenėje faktai.

Kaip pamena tais laikais Simno bažnyčios vikaro pareigose buvęs kardinolas Sigitas Tamkevičius, gavus kardinolo Vincento Sladkevičiaus palaiminimą: „...1972 metų kovo mėnesio pirmoje pusėje Simno klebonijos mažame kambarėlyje šviesą išvydo LKB Kronikos 1 numeris“¹¹. Rankraščiai buvo slepiami slaptavietėse Simno bažnyčioje. Daug Kronikos leidinių spausdinta buvo nuošaliame namelyje Simne. Septyniolika metų saugumiečiai uoliai medžiojo „LKB Kronikos“ leidėjus, darė kratas, tardė įtariamuosius, trėmė į kalėjimus, baugino, tačiau neišveikė jų pasiryžimo. „Atvirkščiai, ... mes visi po truputį drąsėjome, darėmės sąmoningesni, suprasdami, kad be dieviško

⁹ Prieiga per internetą: <https://genocid.lt/zydu_gelbetojai.>

¹⁰ Prieiga per internetą: <<https://lkma.lt/lddb/rezultatai.php>.>

¹¹ Kronika: Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika. – Vilnius, 1997, p. 17.

stabo kojos molinės, o svarbiausia, supratome, kad svarbu dirbti ir kovoti, tada ir Dievas padės“, – pamena kardinolas S. Tamkevičius¹².

Labai sudėtingais būdais ir priemonėmis su Maskvos disidentų, kovotojų už žmogaus teises pagalba „LKB Kronikos“ medžiaga buvo gabenama į užsienį, ten verčiama į keturias kalbas ir platinta daugelyje šalių. Simne gimusi daugelį metų užsienyje plačiai viešinta Kronika atliko ypatingą tarptautinės reikšmės vaidmenį, tapo išskirtinai aukštai vertinamu pasiaukojimo pavyzdžiu ir padarė didelį pozityvų įspūdį visam laisvajam katalikiškajam pasauliui. *„Mes esame palaiminti, nes turėjome žmonių, kurie parašė vadovėlių, kaip turėtų elgtis žmonės, patekę į nelaisvę“*, – rašė šviesios atminties kunigas Arvydas Žygas¹³. Daug būtent tokių žmonių paminėta prof. A. Šeškevičiaus knygoje. Kronikos leidėjų skelbtos tiesos ir faktai buvo labai svarbūs palaikant ir formuojant Lietuvos žmonių sąmonėje teisių į šalies ir tikėjimo laisvę, dvasingumo ir tautinio identiteto palaikymą, turėjo žymios įtakos, kas būtų masiškai palaikytos Sąjūdžio idėjos ir atkurta šalies nepriklausomybė. Išsamiai konkretūs jų pasiaukojamo indėlio faktai. Kronikos reikšmė Lietuvai ir pasauliui išsamiai aprašoma leidinyje: „Kronikos. Lietuvos katalikų bažnyčios kronika“ (Vilnius: Gairės, 1997)

Tačiau, sąžiningai paklauskime savęs – kiek gyvos ir yra sektinos sovietmečio represijų laikais pasiaukojančiai dirbusių žmonių vertybinės nuostatos po 30-ties Lietuvos nepriklausomybės ir tikėjimo laisvės metų? Neatsitiktinai prof. A. Šeškevičiaus knygos Įvade išreiškiamas autoriaus nerimas: *„Kasdienybės tėkmėje, rutinoje kartais net nepastebime, kaip tikėjimas ima klibėti, nykti, galiausiai virsta nihilizmu. Bažnyčiose – daugiausia žilagalviai, kurie dar vaikystėje kartu su savo tėvais ar seneliais puoselėjo dvasines vertybes.“* Turime iškovotą laisvę, nebeliko jokių kliūčių ar suvaržymų tikėjimo tiesų sklaidai, primiršome išorinius šalies okupantų skriaudas. Deja, pagėrėjus gyvenimo kokybei, daugelio žmonių sąmonėje stebime įsivyraujantį vartotojiškumą ir dominuojančius godaus fizinio pasitenkinimo siekius, stebime nihilistinių laiko patikrintų moralinių ir dvasinių vertybes neigimą arba ignoravimą. Apie kintančią visuomenėje vertybių situaciją yra taikliai perspėjęs kardinolas Audrys Juozas Bačkis: *„Bėgdamas nuo sąžinės, meilės, pareigos, atsakomybės, tikėjimo ir kitų svarbiausių dalykų žmogus praranda pats save, atsisako savojo žmogiškumo. Jis išbarsto tai, kuo yra artimiausias savo Kūrėjui... Žmogus, neturintis tikrųjų vertybių, kurias gali suteikti Bažnyčia, visiškai atsipalaiduoja ir nebemato gyvenimo prasmės, nebeteri jėgų kovoti su blogiu. Tokį reiškinių vadinčiau tarsi mūsų „vidiniu okupantu“.*

Štai tą „vidinį okupantą“, tarsi Trojos arklį prisotintą mums visiems priimtinomis laisvės, žmogaus teisių ir madingos liberaliosios politikos doktrinomis, mes dar tik pradėdami pažinti ir viešinti. Matome jo poveikį, tačiau neatpažindami vienoje terpėje esančio gėrio ir blogio, dar neturime aiškios nuostatos, kad atskirti tą „savąjį vidinį blogį“ ir kaip derėtų su juo kovoti.

Apie tai dar 1997 metais toliaregiškai įspėjo kunigas A. Žygas: *„Bažnyčia, gyvenanti moderniam pasaulyje, gerai suvokia, kad gali griūti „geležinės uždangos“ sienos, bet žmogaus vidinio kalėjimo sienos kur kas sunkiau įveikiamos“*¹⁴.

Regis, per tris dešimtmečius nepriklausomybės metų dar esame tarsi pasiklydę atgautoje laisvėje, nes kasdieniniuose visuomeniniuose santykiuose teigiamos ir jaunimui pažangiomis pristatomos vadinamos naujosios dimensijos, kuriose devaluojama moralinių ir krikščioniškų nuostatų svarba visuomenei ir žmogui. Dar daugiau – laisvė ignoruoti dar Dekaloge žmonijai paliktas taisykles tarsi išvaduoja nuo atsakomybės. Į laisvės turinio supratimo epicentrą įkeltos ir aukštinamos tik žmogaus teisės, pamirštant banginius, ant kurių laikosi pati laisvė: tai pareiga, atsakomybė ir moralė. Atminkime iškilųjį poetą Justiną Marcinkevičių, kuris didžiausia vertybe laikė tokią pareigą, kuri atspindi žmogaus pareigą žmogui, pastarojo pareigą visuomenei, o visuomenės – žmogui.

¹² Ten pat, p. 43.

¹³ Kronika: Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika. –Vilnius, 1997, p. 53.

¹⁴ Ten pat, p. 43.

Istorinė patirtis rodo, kad ne tiek įstatymai ir bausmės, kiek žmonių supratas ir įsisaugojimas moralės nuostatų laukas yra viena iš svarbiausių priemonių užtikrinant darną visuomenėje ir išvengiant socialinių neramumų. O juk aktyviausia moralės pamatų sergėtoja visada buvo Bažnyčia.

Gerai, kad įvairių jubiliejų progomis minime vedlius į Laisvės kelią ir rezistencinių kovų dalyvius, tremčių ir sovietinių kalėjimų kankinius, signatarus, prezidentus, politinius veikėjus. Tačiau turime nepamiršti ir Lietuvos dvasininkijos atstovus bei jų aktyvius pagalbininkus visą ilgą sovietmetį pagiežingo nepakantumo sąlygomis skleidusius Dievo žodį ir palaikiusiems tautiškumo dvasią. Tai kuklūs žmonės, Dievo tarnai, iš tiesų verti kantrių ir nepasiduodančių Kristaus karių vardo. Tai ne dėl garbės, nes jos jie netrokšta, žinodami, kad atliko pašaukimo ir tikėjimu pagrįstą pareigą, nes tikrasis gėris nėra linkęs susireikšminti. Toks priminimas yra reikalingas kaip istorinė pamoka ir sektinas pavyzdys.

Pasidžiaugiau, kad arkivyskupas Teofilus Matulionis kentęs ir nepalūžęs tremtyse, įmanomomis priemonėmis skleidęs tikėjimo tiesas, paskelbtas palaimintuoju. Tarsi duodamas mums pamoką, kaip dera vertinti bebaimį pasiaukojimą, Popiežius Pranciškus suteikė kardinolo titulą „LBK Kronikos“ leidimo organizatoriui, politikui kaliniui Sigitui Tamkevičiui. Tačiau garbusis kardinolas, dalyvavęs Simno bažnyčios 500 metų minėjime, atsakydamas kokius charakteringus pokyčius mato Lietuvoje, su nerimu pastebėjo: „Turime nepriklausomybę ir laisvę, tačiau per daug esame įtikėję į pinigą ir gerą gyvenimą, ir tai mus demoralizuoja“, ir išvelgia didelį vertybinį pavojų: „Dabarties kultūra dvasinėms vertybėms kartais atrodo ne mažiau pavojinga už marksistinę, tačiau esu vilties žmogus ir visa tai, kas nėra tikra – ateina ir nueina“¹⁵.

Iš tolo žvelgiant Simno bažnyčios statinys primena tvirtovę, iš arčiau matome, kokios storos bažnyčios sienos. Gal todėl man prisiminė senų laikų išmintis: „Kiekviena tvirtovė yra stipri ne tiek, kiek yra aukštos jos sienos, o tiek, kiek dvasiškai yra stiprūs jos gynėjai“. Prof. A. Šeškevičiaus knygoje pateikta daug svarių faktų apie per penkis šimtmečius čia dirbusių stiprios dvasios ir gilaus tikėjimo žmonių darbus, daugiau žinome kokie gynėjai per penkis šimtmečius saugojo Simno bažnyčią ir tikėjimą, kokie buvo jų konkrečios veiklos ir bebaimio pasiaukojimo kunigo priedermių ir pašaukimo įgyvendinimo pačiomis sudėtingiausiomis sąlygomis faktai. Tai vertingą išliekamąją pažintinę vertę šiems laikams ir ateičiai turintis leidinys, atspindintis reikšmingą Simno bažnyčios ir joje dirbusių kunigų bei tarnautojų vietą Lietuvos istorijoje. Regis, kad ne tik Lietuvos Bažnyčios, bet ir valstybės ateitis labai priklausys nuo to, kiek mes visi, geriau pažindami laisvę nepasiduosime netikriems išlaisvėjimams, kiek atminsime ir gerbsime už Tikėjimą ir Tiesą kovojusių žmonių visoje šalyje atminimą, kiek sugebėsime sekti jų pavyzdžiu, prasmingai veikti XXI amžiaus iššūkių akivaizdoje. Tai, kas įrašyta į istorinės knygos „Simno bažnyčiai 500 metų“ puslapius neturi likti vien kaip istorinė atmintis. Pateikti pavyzdžiai ir faktai turi skatinti mus būti vertiems paminėtų knygoje iškilų žmonių atminimo ir tęsti jų misiją.

¹⁵ Tamkevičius, Sigitas. Alytaus rajono garbės pilietis – kardinolas Sigitas Tamkevičius: „Per daug esame įtikėję į pinigą ir gerą gyvenimą“: [pokalbis] // Alytaus naujienos. – 2020, rugs. 1, p. 8.